

KOTUS JA YLIOPISTOT — TYÖNJAOSTA YHTEISTYÖHÖN

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kaksi ensimmäistä vuosikymmentä ovat olleet oman paikan etsintää sekä akateemisessa tutkijayhteisössä että suomalaisessa yhteiskunnassa. Tutkimuskeskus sai perinnökseen suomen kielen alalla toisaalta laajojen sanakirjahankkeiden toteuttamisen, toisaalta kielitoimiston ja nimiariston varsin selkeän tehtäväkentän. Tämä perintö heijastuu paljolti tälläkin hetkellä tutkimuskeskuksen toimenkuvassa ja voimavarojen käytössä.

Sanakirjatöiden osalta kysymys on kansallisesta kulttuuritehtävästä, jonka tutkimuskeskus on ottanut vastuulleen ja jota se myös menestyksellisesti toteuttaa. Kielenhuollon alueella tutkimuskeskuksen vastuulla on puolestaan se, että suomen kieli jatkuvasti täyttää sivistys- ja tietoyhteiskunnan kielelle asettamat, yhä moninaisemmat tehtävät.

Viime vuosina tutkimuskeskuksessa on kuitenkin pyritty avaamaan näköaloja muillekin suomen kielen tutkimuksen osa-alueille. Tämä on ollut mahdollista pitkäaikaikaisista hankkeista vapautuneita voimavaroja uudelleen kohdentamalla. Esimerkiksi Suomen kielen perussanakirjan valmistuttua on viime vuonna voitu aloittaa uusi merkittävä hanke suomen kielen deskriptiivisen kieliopin laatimiseksi.

Tulevaisuuttaan Tutkimuskeskus on hahmotellut tänään käsiteltävässä Tutkimuspoliittisessa ohjelmassaan. Ohjelmassa on toisaalta esitetty tutkimuskeskuksen näkemys omasta tehtävästään, toisaalta siihen on koottu tutkimuskeskuksen tulevia

tavoitteita ja suunnitelmia. Lähtökohtana suunnittelussa ovat olleet suomalaisessa yhteiskunnassa parhaillaan tapahtuvat ja osin ennakoitavissa olevat muutokset. Niihin varautuminen edellyttää pitkäjänteistä kielipoliittista suunnittelua sekä tarpeellisen taustatiedon hankkimista. Keskeisenä uutena alueena ohjelmassa mainitaan kielenkäytön tutkiminen. Tärkeänä seikkana nousee esiin myös kysymys tutkimuskeskuksen ja yliopistojen suomen kielen laitosten suhteesta.

Tarkastelen ensin tutkimuskeskuksen asemaa suomalaisen kielipolitiikan ja kielenkäytön ohjailun kannalta. Tämä näkökulma liittyy läheisesti tutkimuskeskuksen yhteiskunnalliseen ja soveltavaan tehtävään.

Suomalaisessa ja laajemmin eurooppalaisessa yhteisössä on parhaillaan tapahtumassa muutoksia, jotka tulevat heijastumaan myös sekä kieleen ja kielenkäyttöön että yhteisössä kieltä kohtaan tunnettuihin asenteisiin ja arvostuksiin. Jäsenyys Euroopan unionissa on toisaalta koettu pienten kielten kannalta uhkatekijäksi, toisaalta on esitetty, että unionin sisällä on mahdollista entisestään korostaa alueellista ja kansallistakin identiteettiä.

Kumpi tulevaisuudenkuva suomen kielen osalta tulee toteutumaan, riippuu omista kieleen ja kansalliseen kulttuuriin liittyvistä asenteistamme. EU tuskin tulee pakotoimin jyräämään kieltämme, mutta mahdollista on, että me suomalaiset itse haluamme osin luopua siitä. Esimerkkinä voisi mainita reaaliaineiden englanninkielisen

opetuksen suomalaisissa kouluissa. Monet vanhemmat kuvittelevat antavansa tällä tavoin lapsilleen paremmat mahdollisuudet menestyä tulevaisuuden maailmassa.

Jonkin tahon olisi kerrottava suomalaisille, ettei äidinkielen taitojen kehittämättä jättäminen edistä vieraan kielen tai opetetavien aineiden oppimista. Päinvastoin tätä tietä vapaaehtoisesti ajaututaan tilanteeseen, jota esimerkiksi Nils-Erik Hansegård on Ruotsin Tornionlaaksossa vuosikymmenien ajan arvostellut. Sen tahon, joka tämän asian suomalaisille kertoo, olisi kuitenkin oltava riittävän arvovaltainen. Nähdäkseni tutkimuskeskuksen yhtenä entistä keskeisempänä tehtävänä tulisikin olla suomen kielen arvostuksen lisääminen suomalaisessa yhteiskunnassa.

Tämä edellyttää tutkimuskeskukselta julkisen profiilin tietoista nostamista. Tutkimuskeskuksen tulisi ottaa entistä näkyvämmiin osaa suomalaisessa yhteiskunnassa käytävään kulttuuri- ja arvokeskusteluun, ei vain vastaajan asemassa vaan myös aktiivisena aloitteentekijänä. Tällaisen roolin omaksumiseen ei minkään yliopiston yksittäisellä suomen kielen laitoksella nykyoloissa ole mahdollisuuksia.

Suomen kieli ja suomalainen kieliyhteisö ovat tällä hetkellä muutenkin merkittävässä murrosvaiheessa. Viimeisten sadan vuoden aikana Suomessa on kirjoitettu ja virallisemmissa yhteyksissä puhuttu 1800-luvun lopulla tietoisien kielenohjailun tuloksena syntynyttä kirja- ja yleiskieltä. Tämä kielimuoto on ollut myös kirjallisuuden ja joukkoviestimien kielenä. Sen hallinnan ja käytön opettaminen on kuulunut koulujen äidinkielenopetuksen keskeisiin tehtäviin. Näin on samalla haluttu turvata kaikkien suomalaisten yhdenvertainen asema oman äidinkielenensä taitajina ja käyttäjinä. Tämä tavoite on samalla ollut suomalaisen kansanvaltaisuuden olennaisena rakennusosana.

Kaikille suomalaisille yhteisen kirja- ja yleiskielen lisäksi suurin osa suomalaisista on vapaampina kielimuotoinaan käyttänyt vanhoja kansanmurteita tai viime aikoina niiden ja yleiskielen sekoituksesta syntyneitä erilaisia kaupunki- ja aluepuhekieleitä. Suomalaisten kielimuotojen kirjoa ovat lisänneet myös erilaiset ammatti- ja ikäryhmäkielet.

Monien kielimuotojen rinnakkaisuudesta huolimatta suomalaiselle kieliyhteisölle on ollut ominaista yleinen kielellinen konsensusajattelu: normatiivinen kirja- ja yleiskieli on asetettu vapaampien puhekieleiden muotojen yläpuolelle. Murteet ja aluepuhekielet eivät ole uhanneet kirja- ja yleiskielen asemaa, vaan eri kielimuotojen kesken on vallinnut tehtävä- ja käyttöalojen mukainen työnjako. Tässä mielessä suomenkielinen Suomi on lähes sadan vuoden ajan elänyt vakiintuneessa diglossiatilanteessa. Tämä suhde on myös vuosikymmenien ajan ollut suomalaisen kielenohjailun lähtökohtana.

Nyt tämä tilanne on monista syistä järkkymässä. Kirja- ja yleiskielen asema ei suomalaisessa yhteiskunnassa enää ole samalla tavoin itsestään selvä kuin muutama vuosikymmen sitten. Puhutun yleiskielen rinnalle on uudeksi kielimuodoksi tullut vapaampi yleispuhekieli, joka on parhaillaan valtaamassa niitä kielenkäytön alueita, jotka ovat vanhastaan kuuluneet kirjakielisemmälle yleiskielelle. Suomalaiselle kielelliselle ilmastolle onkin ominaista tiukan normatiivisuuden väljeneminen. Samalla kielenkäyttäjien asenteet eri kielimuotoja kohtaan ovat muuttuneet.

Yhä yleisemmin on alettu nähdä, että kieli on osa ihmisen persoonallisuutta. Eri ihmiset eivät puhu samalla tavoin, eikä samakaan ihminen eri tilanteissa käytä samanlaista kieltä. Varsinkin nuoremmat mutta myös keski-ikäiset suomalaiset korostavat kielen yksilöllistä merkitystä: kie-

lenkäyttäjät haluavat valita tarjolla olevista ilmaisukeinoista heille itselleen sopivimmat. Tämä johtaa väistämättä siihen, että yhtenäisen yleiskielen ideaalikuva on särkyneessä. Uusi, muotoutumassa oleva suomen yleiskieli, suomalainen yleispuhekieli, tulee sisältämään paljon enemmän vaihtelua.

Tämä kielimuoto on parhaillaan etsimässä suuntaansa. Muutosvaiheelle on kuitenkin ominaista erilaisten, varsinkin kielenkäyttäjäsukupolvien välisten ristiriitojen syntyminen ja jopa kärjistyminen. Yleiskielen normiston sisäistäneet suomalaiset pitävät vapaammin puhuvia ihmisiä helposti sivistymättöminä, epäkohteliaina tai tyhminä, kun taas yleispuhekielen käyttäjistä kirjakielinen yleiskieli kuulostaa luonnotoman juhlalliselta ja epäaidolta. Nykyisessä murrosvaiheessa tärkeintä kuitenkin olisi pyrkiä välttämään eri tavoin puhuvien ihmisten leimaaminen paremmiksi tai huonommiksi. Tämä puolestaan edellyttää kielellisen toleranssin lisääntymistä, mihin taas voidaan vaikuttaa mm. äidinkielenopetuksen keinoin. Viime kädessä on kyse kielipoliittisista ratkaisuista ja valinnoista ja näiden ratkaisujen saattamisesta yleisempään tietoisuuteen.

Käsillä olevassa tutkimuspoliittisessa ohjelmassa nykyinen murrosvaihe on selvästi tiedostettu. Tutkimuskeskus esittää uudeksi painoalaksi nykykieleen kohdistuvan kielenkäytön tutkimuksen. Kielenkäytön tutkimuksella tarkoitetaan ohjelmassa laajaa tarkastelutapaa, jossa kohteena on sekä puhuttu että kirjoitettu kieli ja tarkastelun näkökulmina ovat mm. sosiolingvistinen, pragmaattinen, tekstilingvistinen ja kontrastiivinen tutkimus sekä kielenkäyttäjien tutkimus, jolla ilmeisesti tarkoitetaan suomalaisten kielellisten asenteiden selvittämistä.

Näin monen erilaisen näkökulman yhdistäminen on nähdäkseni hyvin perustel-

tua. Lisäksi se voi avata kielitieteelliseltä kannalta uudenlaisia näköaloja. Meillä, kuten muuallakin, eri osa-alueiden tutkijat ovat tottuneet työskentelemään pitkälti omissa ympyröissään. Kun lisäksi suurin osa yliopistojen suomen kielen laitoksista on kooltaan pieniä ja pitkälti eriytyneitä (ja eristyneitä), ei erilaisten tutkimussuuntausten kesken ole päässyt syntymään hedelmällistä vuorovaikutusta. Jos tutkimuskeskukseen perustetaan monialainen puhekielen tutkimusyksikkö, kuten ohjelmassa esitetään, sillä uskoakseni tulee olemaan myös yliopistojen tutkimusta hedelmöittävä vaikutus. Vertauskohtana tulee mieleen Uppsalassa toimiva puhekielen tutkimusyksikkö FUMS, joka jo vuosikymmenien ajan on ollut pohjoismaisen puhekielen tutkimuksen veturina.

Monistakin syistä meillä tarvitaan lähi-aikoina sekä kielipoliittista suunnittelua että kielipoliittista tutkimusta ja siihen perustuvaa vaikuttamista. 1800-luvun kirja- ja yleiskielen kehittämistyö ei olisi ollut mahdollista ilman selviä tavoitteita ja selvää suunnitelmaa. Kun nämä olivat olemassa, kieliyhteisön jäseniin oli mahdollista vaikuttaa.

Kunakin aikana lähtökohdat, keinot ja tavoitteet ovat kuitenkin erilaiset. Kieli on nykyisten kielenkäyttäjien kannalta paljon henkilökohtaisempi, persoonallisempi ilmiö kuin sata vuotta sitten. Esimerkiksi kielellisellä vaihtelulla on nykyisin kielenkäyttäjien kannalta sellaisia tehtäviä, joita he pitävät tärkeinä. Sen vuoksi kielipoliittisessa suunnittelussa tämä seikka on otettava huomioon olemassa olevana tosiasiana.

Tällä hetkellä me kaikkiaan tiedämme liian vähän siitä, miten suomalaiset omaan kieleensä ja sen eri muotoihin, varieteetteihin suhtautuvat, jotta voisimme laatia ensi vuosituhannelle ulottuvan kielipoliittisen ohjelman. Ajankohtaisen tutkimustiedon

hankkiminen suomalaisten kielellisistä asenteista ja tosiasiallisesta kielenkäytöstä onkin tärkeimpiä tavoitteita tämän hetken fennistiikassa. Tällaisen tutkimukseen perustuvan tiedon hankkimisessa tutkimuskeskuksen ja yliopistojen suomen kielen laitosten voimien yhdistäminen on kaikin tavoin mielekästä. Tutkimustuloksiin perustuva kielenkäytön ohjailu sitä vastoin edelleenkin jää ensisijaisesti tutkimuskeskuksen tehtäväksi.

Tutkimuspoliittisessa ohjelmassa on pohdittu myös tutkimuskeskuksen ja yliopistojen suhdetta. Alkuvuosina tutkimuskeskuksen etsiessä omaa linjaansa korostettiin tutkimuskeskuksen ja yliopistojen välistä työnjakoa. Tälle olikin hyvät perusteet, koska tutkimuskeskuksen suuret sanakirjahankkeet ja käytännön kielenhuolto-työt luonteeltaan poikkesivat yliopistojen tutkimuksesta ja opetuksesta.

Tällä hetkellä tilanne on kuitenkin muuttumassa. Tutkimuskeskus on osin suuntautumassa alueille, jotka tähän asti ovat kuuluneet ensisijaisesti yliopistojen tehtäväkenttään. Tarkoitin tällä esimerkiksi vireillä olevaa kielioppihanketta ja tutkimuspoliittisessa ohjelmassa mainittua puhekielen tutkimusyksikköä. Nähdäkseni näissä, kuten muissakin vastaavanlaisissa tapauksissa, yhteistyömahdollisuuksien etsiminen palvelee kaikkia osapuolia. Kyseessä ovat niin suuret ja merkittävät hankkeet, etteivät meidän oloissamme yliopistojen suomen kielen laitokset pysty niistä yksinään suoriutumaan. Toisaalta yliopistojen piirissä on sellaista asiantuntemusta, jota tutkimuskeskus voi ja jota sen kannattaa käyttää hankkeissaan hyväkseen. Lisäksi yliopistoissa tehtäviä pro gradu -työitä voitaisiin ohjata myös tutkimuskeskusta hyödyttäviin aiheisiin.

Tutkimuskeskuksessa ja yliopistoissa tehtävän tutkimuksen välillä on kuitenkin eroja, jotka jossain muodossa tulevat säi-

lymään. Tutkimuskeskuksen työlle on ominaista pitkäjänteisyys ja vakiintuneisuus. Lisäksi tutkimuskeskus ei käsittäkseni juurikaan suosi yhden hengen hankkeita. Yliopistoissa sitä vastoin osa tutkimuksesta tulee säilymään yksilökeskeisenä, vaikka suuntaus on niissäkin viemässä useamman tutkijan yhteisiin hankkeisiin.

Yliopistoissa myös tutkimushankkeet ovat sitä paitsi pitkälti sidoksissa yksittäisiin tutkijoihin. Käytännössä esimerkiksi professorin viran haltijan vaihtuminen saattaa muuttaa laitoksen tutkimusprofiilia melkoisesti. Tämä merkitsee sitä, että yliopistoissa erilaisten hankkeiden aloittaminen on kaikkiaan joustavampaa kuin tutkimuskeskuksessa, mutta niiden pitkäjänteisyys ja loppuun saattaminen on epävarmemmalla pohjalla. Tästäkin syystä laajojen ja kansallisesti merkittävien hankkeiden ankkuroituminen myös tutkimuskeskukseen on tärkeää.

Tutkimuskeskuksen rooli yliopistojen ulkopuolisena ja niistä riippumattomana laitoksena antaa sille mahdollisuuden toimia yliopistojen kanssa tasavertaisena ja niitä täydentävänä ja niiden tutkimusta koordinoivana yksikkönä. Tutkimuskeskuksella on myös hyvin merkittävä tehtävä yhteisten aineskokoelmien kartuttajana ja ylläpitäjänä. Tältäkin osin sitä paitsi valtakunnallinen koordinaatio alkaa olla tarpeen, koska erilaisia korpuksia on hajallaan eri yliopistojen suomen kielen laitoksissa, eikä ole mitenkään tarkoituksenmukaista, että periaatteessa samantapaisia aineistoja kerätään ja litteroidaan moneen kertaan toisistaan tietämättä.

Mutta yliopistojen ja tutkimuskeskuksen yhteistyötä voi ajatella kehitettävän muullakin tavoin. Tutkimuspoliittisessa ohjelmassa viitataan yhtenä mahdollisuutena tutkijanvaihtoon. Suorastaan houkuttelevalta tuntuu ajatus siitä, että yliopiston opettajat pääsisivät välillä tutkimuskeskuksen

▷

hankkeissa myös tutkimaan. Ehkäpä tutkimuskeskuksesta puolestaan löytyisi henkilöitä, jotka vastaavasti mielellään vierailisivat käytännön opetustyössä yliopistojen puolella.

On muitakin alueita, joilla kaivataan sellaista valtakunnallista koordinoitua, joka sopisi tutkimuskeskuksen tehtävänkuvaa. Esimerkiksi äidinkielenopetus kokonaisuutena ei tällä hetkellä kuulu kenellekään, vaan tämäkin kenttä on monella tavoin hajonnut. Suomen kielen ja sen käytön tulevaisuus on kuitenkin paljolti äidinkielenopettajien varassa. Vaikka tutkimuskeskuksenkin voimavarat ovat rajalliset, yhteydenpito äidinkielenopettajiin olisi vastaisuudessa tärkeää.

Ei liene liioiteltua sanoa, että Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on fennistiikan

alueella merkittävin instituutio maassamme. Tutkimuskeskuksen keskeiset toimialueet liittyvät kaikkien suomalaisten päivittäin käyttämään kieleen ja sen julkaisujen ja kannanottojen vaikutus koskettaa kaikkia suomalaisia. Tämä seikka kuvastuu myös käsillä olevasta tutkimuspoliittisesta ohjelmasta. Sitä leimaa vastuu suomen kielen tulevaisuudesta muuttuvassa maailmassa, mutta siitä näkyy myös luottamus keskuksen ja sen tutkijoiden asiantuntemukseen ja ammattitaitoon meille kaikille tärkeissä tehtävissä. ■

HEIKKI PAUNONEN

Tampereen yliopiston

suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos,

Pyynikintie 2, 33200 Tampere

Sähköposti: *skhepa@uta.fi*

SUOMEN FENNOUGRISTIIKAN TULEVAISUUDENNÄKYMÄ

Fennougristiikka on kansainvälinen ns. kansallisista tieteistämme. Sen syntyjuuret ovat niin sanoakseni EU:n maaperällä. 1600- ja 1700-luvulla Venäjän uralilaiskansoja ja niiden kieliä tutkivat ja vertailivat — myös suomeen ja unkariin — hollantilaiset, ruotsalaiset ja ennen muuta saksalaiset tutkijat.

1800-luvulla fennougristiikan painopiste siirtyi vähitellen Unkariin, Viroon ja Suomeen. Erityisesti Suomessa organisoiitiin autonomian aikana valtavat kenttäkeu-ruut Venäjän suomensukuisten keskuuteen. Vuoden 1917 jälkeen yhteytemme itään totaalisti katkesivat. Venäjän sukukansojemme kansalliset kulttuurit lähtivät kuitenkin nopeaan nousuun; ennen pitkää myös

kansalliskielten ja -kulttuurien tutkimus kohosi merkittävään asemaan alueiden yliopistoissa ja tutkimuskeskuksissa.

Sukukansojemme omat tutkijat eivät tällöin paljonkaan läntisestä tutkimuksesta tienneet, me täällä Suomessa emme mitään idän tilanteesta. Niinpä kun itse kävin 1950-luvun puolimaissa marin kurssia, kieltä opiskeltiin kuin sanskritia, kuten opettajani Paavo Siro myöhemmin totesi; hänkään ei ollut koskaan syntyperäisen marin puhetta kuullut.

Tänään tilanne on aivan toinen; yhteydet sukukansoihimme toimivat nyt paremmin kuin koskaan. Tällä seikalla on merkittävä vaikutus tämän päivän ja huomisen suomalaisen fennougristiikan tarkasteluun.